

УДК 159.923

Булах Ірина

доктор психологічних наук, професор,
декан факультету психології

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

<https://orcid.org/0000-0003-0314-8070>

Некіз Тетяна

здобувач ступеня PhD

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

<https://orcid.org/0000-0002-4288-0320>DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i20.328>

ПАРАДИГМА ЕТАПІВ МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Анотація. У статті відображено специфіку та етапи здійснення морального вибору особистістю юнацького віку. Проаналізовано наукові праці зарубіжних та вітчизняних вчених, які досліджували розвиток моральної свідомості особистості, становлення моральності як особистісного утворення, мотивацію вибору та впливу на нього моральних цінностей. Визначено психологічні детермінанти як ціннісні утворення особистості, що актуалізують її моральний вибір. Моральні цінності причинно обумовлюють здійснення кожного етапу вибору.

У процесі «поетапного сходження» особистість юнацького віку проходить етап усвідомлення ситуації морального вибору, аналізу моральних цінностей, виникнення боротьби мотивів, що спонукає до прийняття рішення, та здійснення морального вибору, який відтворюється завдяки моральній саморегуляції поведінки. Підкреслено, що юнацький вік є сензитивним для опанування етапів морального вибору під впливом, відповідних кожному з них, психологічних детермінант. У ході теоретичного аналізу побудована модель етапів здійснення морального вибору, обґрунтована парадигма процесу поетапного здійснення морального вибору особистістю юнацького віку. Окреслені етапи дозволятимуть більш глибокого вивчати специфіку морального вибору молоді.

Ключові слова: особистість юнацького віку, моральний вибір, етапи морального вибору, моральні цінності, психологічні детермінанти морального вибору, моральна мотивація.

Постановка проблеми. Юнацький вік є особливим періодом у житті людини. Вибір, який здійснює особистість, впливає не тільки на неї саму, а й на її оточення. Щоб означити базові детермінанти морального вибору особистості в період юності та виокремити його етапи, ми здійснили теоретичний аналіз наукових позицій провідних психологів, які займалися проблемою моральності особистості. Спроекували авторську модель етапів здійснення морального вибору особистості в період юності. Довели, що кожний етап морального вибору молоді людини детермінується специфічними моральними цінностями, які й актуалізують проходження кожного з цих етапів. Визначили логіку когнітивно-ціннісного «сходження» до прийняття рішення та морального вибору особистістю юнацького віку.

Засвоєння моральних цінностей людиною є показником оволодіння моральністю як сукупністю знань про моральні норми та правила. Саме моральність виявляється у здатності особистості виокремлювати добро, а це означає, що особистість здійснюватиме

моральний вибір на підґрунті опанування моральних цінностей. Досліджуючи специфіку здійснення вибору особистості в юнацькому віці, фокус уваги ми спрямували на розгляд таких питань як: моральні цінності, їх класифікація, вплив на етапи морального вибору психологічних детермінант, основу яких утворюють зазначені цінності. Було констатовано, що юнацький вік є сензитивним для морального самовизначення індивіда. Особистість у цьому віці усвідомлює власні цінності, які структурують її моральні вчинки та поведінку. В цей віковий період в особистості інтенсивно виявляється лібералізація моральних цінностей, оскільки юнаки й дівчата усвідомлюють відносність моральних норми та правил, починають критично оцінювати загальнолюдські імперативи. У такому випадку, можна стверджувати, що моральне становлення особистості в період юності має досить осмислений рівень.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Для висвітлення зазначеної теми ми звернулися до теоретичного аналізу наукових праць вчених, як зарубіжних, так і вітчизняних. Зокрема, такі зарубіжні дослідники як Вундт, Франкл, Шпрангер та ін. займалися вивченням особливостей становлення моральних цінностей особистості та їх впливу на моральну поведінку людини. Болдуїн на початку минулого століття висвітлював питання становлення специфіки «морального Я» особистості періоду дорослішання. Важливими є й напрацювання Кольберга, який показав проходження людиною стадій морального розвитку. Це дозволило нам провести паралелі між сформованістю морально-ціннісної сфери особистості, її моральним становленням та моральністю особистості на різних етапах онтогенезу.

Вітчизняний вчений Бех (2005), актуалізуючи внутрішню сутність моральної самосвідомості, її самість, з якою людина залишається протягом всього життя, підкреслював, що психологічним об'єктом розвитку моральності є моральний «Я-образ». Становлення цього утворення тісно взаємопов'язане з масштабним розвитком морально-духовної самосвідомості особистості періоду дорослішання. Вчений довів, що розвинений моральний «Я-образ» виявляється системою особистісних цінностей, кожен з яких важливо презентувати як конкретний одиничний образ «Я». Отже, опредметнюють та детермінують цілісний образ «Я» моральні цінності людини.

Важливу роль цінностей у моральному становленні особистості окреслив Боришевський (2003). У роботах Булах (2003) означено сутність поняття «совість» та виокремлено її значущість у особистісному зростанні молоді. Павлик (2015) виявила взаємовпливи моральності людини на процес формування її особистісних цінностей та навпаки. Особливості вияву свободи та відповідальності особистості дослідив Савчин (2010). Відомий український вчений Максименко (2003) показав безпосередній вплив розвиненої моральної сфери особистості на її моральний вибір. Маноха (1995) концентрувала увагу на загальнолюдських цінностях, які детермінують вчинки індивіда. Феномен справедливості як моральну цінність людини обґрунтувала Ключек, вказавши, що вона структурує її моральність та поведінку. Чернобровкіна (2012) ставила акцент на значущості внутрішньої свободи особистості як її моральної цінності.

Мета статті є обґрунтування етапів морального вибору та моральних цінностей як психологічних детермінант його здійснення в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед важливо визначити, які якості особистості в юності як її цінності виступають детермінантами морального вибору. У контексті вивчення моральної свідомості й самосвідомості Павелків (2018) відзначав, що особистість не може здійснювати моральний вибір без опори на моральні орієнтири. Психологічною умовою усвідомлення вибору, на думку вченого, виступає моральна рефлексія.

Узагальнюючи позиції вчених (Богач, Лохвицька, Сокол та ін.), підкреслимо, що моральний вибір розглядається як складний акт діяльності, який полягає у можливості

особистості самостійно визначати один з можливих альтернативних варіантів поведінки та нести за нього відповідальність, що визначається рівнем морального розвитку та складною системою моральних цінностей особистості. Моральний вибір є одним із найважливіших аспектів людської життєдіяльності. У період дорослішання в особистості формується власна система моральних цінностей, що регулює її поведінку та спілкування з оточуючими.

Спираючись на положення вчених (Бех, Боришевський, Максименко та ін.), котрі займалися проблемою актуалізації в життєвому просторі моральних якостей особистості юнацького віку, підкреслимо, що *психологічними детермінантами морального вибору* є моральні цінності як якості особистості, що актуалізують процес її «сходження» до морального вибору. Бех (2005) наголошував, що формування свідомої, морально зрілої особистості відбувається тоді, коли вольові задатки людини поєднуються з альтруїзмом. Згідно позиції вченого, ціннісна структура особистості повинна включати в себе всі чотири види цінностей для повноцінного формування її морально-духовної сфери, а саме:

- цінність сама по собі (радість, певні дрібні задоволення). Такі цінності викликають в особистості піднесений емоційний стан;

- цінність заради обмежених наслідків (щедрість, вірність, дружелюбність). Зазначені цінності несуть позитивний контекст і будуть схвально прийняті оточенням;

- цінності, до яких належать допомога, лікування хворих, піклування про інших тощо. Ці дії хоча й обтяжливі для людини, але вона їх реалізує з метою отримання певних переваг (повага, винагорода, почесні);

- цінності, які людина схвалює самі по собі і в загальнодержавному масштабі. Вони становлять основу духовної структури особистості (справедливість, розсудливість, відповідальність, чесність, сумлінність) (Бех, 2005).

Таким чином, на основі результатів теоретичного дослідження, можна зазначити, що на розвиток моральної сфери особистості суттєво впливає сформованість її цінностей. Максименко визначав сформованість позитивного емоційно-ціннісного ставлення людини до себе та світу як критерій її психологічного здоров'я. Вчений підкреслював, що психологічно здорова особистість здатна самостійно ставити цілі, а також приймати рішення й нести за їх реалізацію відповідальність. Це свідчить про наявність в особистості розвинутої моральної сфери. Крім того, він стверджував, що така особистість володіє достатнім рівнем життєстійкості, вибудовує довірливі взаємини з оточуючими, має розвинуте вміння справлятися з кризовими ситуаціями та, як результат – здійснювати свідомий моральний вибір (Максименко, 2003). Боришевський ставив акцент на ціннісній детермінації особистісного становлення, точніше, довів, що моральні цінності особистості виступають детермінантами її морального вибору. Психолог підкреслював, що складність оволодіння цінностями для будь-якої людини полягає в їх зв'язку з різними виявами її діяльності та поведінки. До того ж, вчений підкреслював, що моральний вибір особистості залежить від взаємодії різних детермінант. При цьому важлива наявність в особистості цілісної системи цінностей. Якщо ж у людини не сформована до кінця власна ціннісна ієрархія, то у неї виникає ряд порушень, що пов'язані з дестабілізацією поведінки. Їм властива імпульсивність, непослідовність, суперечливість та неадекватність у процесі прийняття рішень (Боришевський, 2003).

Вивчаючи феномен особистісних цінностей, Маноха пов'язувала його з духовністю людини та розглядала як засіб реалізації творчого потенціалу особистості, так званої «ціннісної творчості». Дослідниця зазначала, що можна стверджувати про наявність певних духовних рівнів ціннісної творчості, які реалізуються особистістю у її вчинках (Маноха, 1995).

Вивчаючи питання моральних цінностей, Павлик підкреслювала взаємовплив категорій моральної сфери людини – особистісних рис та її ціннісних детермінант і навики. Разом вони створюють психологічні умови актуалізації морального вибору особистості. Основою моральності людини вчена вважала її реальні вчинки. В момент вибору, на її думку, особистість прагне відстоювати справедливість у відносинах між суб'єктами діяльності, піклуючись при цьому про загальнодержавні інтереси та суспільне благо. За такого вибору в людини виявляється емпатійність і такт у ставленні до інших. Вони утворюють певну частку її моральної свідомості, доброзичливих почуттів та гуманістичного мислення (Павлик, 2015).

У наукових джерелах простежується різнобічне трактування етапів морального вибору зарубіжними та вітчизняними вченими. Так, механізм здійснення морального вибору в теорії Кольберга передбачає розвиток моральних принципів у людини та їх застосування у різних моральних ситуаціях. Психолог виділяв наступні етапи морального вибору: 1) виникнення ситуації вибору та її усвідомлення; 2) боротьба мотивів; 3) визначення мотиву залежно від стадії розвитку моральної свідомості особистості; 4) власне моральний вибір (прийняття рішення); 5) етап вольової дії та оцінки наслідків моральної поведінки.

Український науковець Богач у своїх дослідженнях презентувала етапи морального вибору особистості та встановила їх послідовність: 1) зовнішні умови та обставини, які висувають особистості моральні вимоги щодо її поведінки; 2) конфлікт як зіткнення різноспрямованих (моральних та аморальних) цінностей; 3) вибір однієї із конфліктуючих моральних цінностей; 4) боротьба мотивів (остаточний ціннісний вибір); 5) особистість у ролі активного суб'єкта ситуації (Богач, 2017). Сучасна вітчизняна дослідниця Сокол презентувала моральний вибір як необхідну умову становлення моральної самосвідомості у період дорослішання. Найважливішим етапом вибору вчена вважала готовність до його здійснення. Наступним етапом є моральна рефлексія ситуації вибору. Завершується вибір боротьбою мотивів, яка включає в себе довільне рішення особистості, що виявляється у наданні переваг в альтернативних умовах моральному вчинку (Сокол, 2006).

Узагальнюючи наукові позиції вчених, ми висуваємо положення про те, що моральні цінності причинно обумовлюють процес «сходження» до морального вибору особистості в юнацькому віці. Кожний етап логічно структурує процес здійснення морального вибору та детермінується відповідними кожному етапові моральними цінностями (Рис. 1.2). Обґрунтуємо детально кожную моральну цінність особистості як психологічну детермінанту здійснюваного нею морального вибору в юнацькому віці.

Перший етап *усвідомлення ситуації морального вибору* пов'язаний з актуалізацією таких моральних цінностей особистості як гідність та совість. Бех, розглядаючи почуття гідності, зазначив, що воно визначається як моральне ставлення особистості до світу і поступово трансформується у ціннісне ставлення людини до самої себе – самоставлення. Гідність, на його думку, можна розглядати як усвідомлення і переживання особистістю самої себе з сукупністю морально-духовних цінностей, які викликають повагу оточуючих. Важливо зауважити, що інколи в юнацькому віці внутрішні утворення особистості (її якості й риси), не викликають з боку оточуючих поваги до неї. Причиною цього може бути ступінь суспільної значущості певних ознак або ж недостатня моральна вихованість тієї людини, яка взаємодіє з носієм почуття гідності (Бех, 2005). Вчений підкреслював, що зміст гідності слід розуміти як сукупність моральних якостей особистості. Досягаючи свого найвищого розвитку, вони стають ціннісними утвореннями, перетворюючись на смислоутверджувальні імпульси морально-духовної активності індивіда та скеровують його діяльність. Бех виділяв декілька важливих компонентів гідності, які відіграють ключову роль у формуванні цього почуття. Ці компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий) містять у собі знання про конкретні етичні норми та на основі самопізнання,

самохвалення, самооцінки визначають їх значущість для особистості, виступаючи при цьому моральними мотивами відповідного вчинку. Мотив гідності як морально-духовна цінність посилює процес усвідомлення ситуації. Коли така цінність набуває значущості порівняно з будь-якою іншою якістю, то зростає вірогідність вияву її як основної спонуки в ході реалізації морального вибору (Бех, 2005).

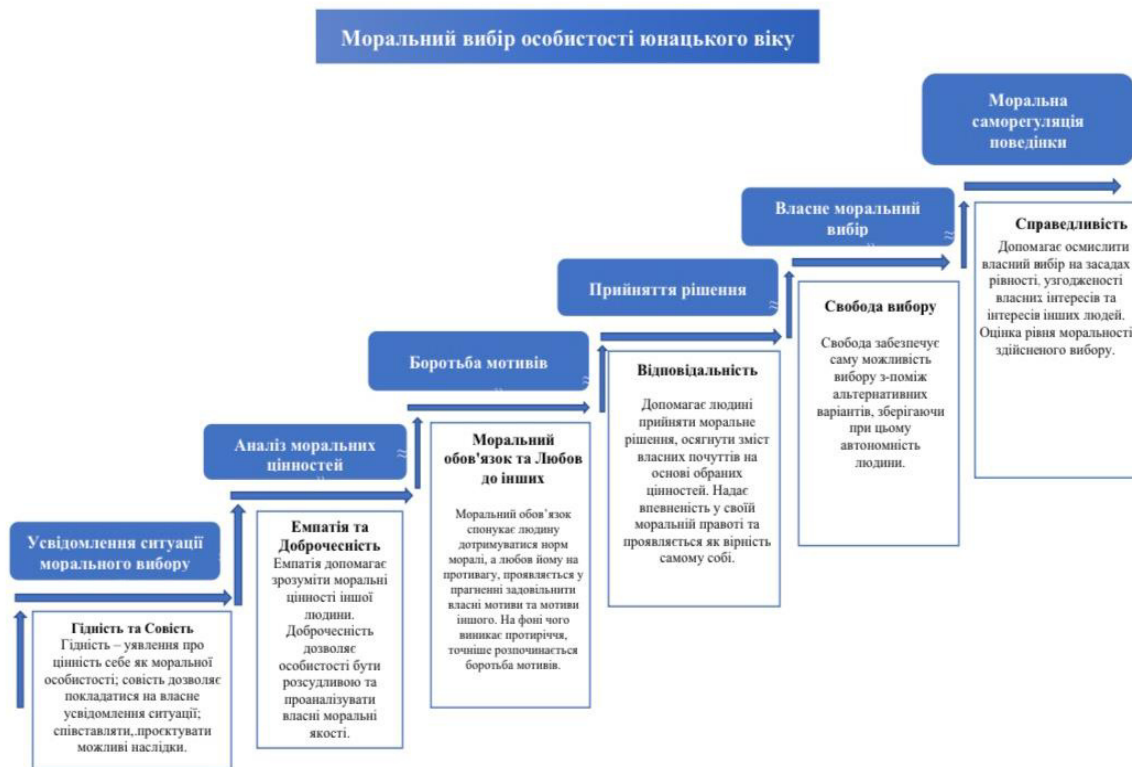

Рис. 1.2. Вплив психологічних детермінант на становлення етапів морального вибору особистості юнацького віку

Таким чином, детермінантою усвідомлення ситуації морального вибору виступає гідність, яка сприяє розвитку уявлень людини про саму себе як моральну особистість. Завдяки компонентам гідності людина може оцінити ситуацію, де вона виявлятиме свої людські цінності, визначаючи моральнісний бік ситуації. Загалом, людина осмислює себе у контексті розгортання ситуації та її подальшого вирішення. Отже, це й забезпечує ступінь усвідомленості ситуації вибору.

Совість також детермінує процес усвідомлення ситуації, в якій опинилася людина. Зробивши аналіз наукових робіт, ми виокремили декілька різних трактувань поняття совість. Так, Вундт визначав совість як різновид чуттєво-психічного стану особистості. Франкл вважав, що совість спрямовує особистість, а також така людина вирізняється індивідуальним, специфічним характером. Підкреслимо, що совість людини у процесі реалізації морального вибору буде виступати її значущою моральною цінністю. Булах означила поняття совісті та виокремила його значущі для особистісного зростання сторони. Совість, на думку вченої, це духовне осягнення особистістю з позиції моральної самооцінки цілісності власних життєвих звершень (Булах, 2003). Як підкреслювала дослідниця, голос сумління з'являється у глибинах людського єства – у самості – та скеровує дії і вчинки «Я» особистості. Також важливо зазначити, що в критичних ситуаціях, совість може спонукати людину до появи протиріччя між «етикою закону» та особистісними переживаннями. Крім того науковець зазначала, що особистість у період дорослішання дуже часто ототожнює почуття совісті з власними переживаннями, що дає можливість їй оцінити ситуацію, Випуск 20, 2023. Збірник наукових праць РДГУ

покладаючись на власну позицію. Голос совісті працює тоді, коли людина починає усвідомлювати, що вона порушує загальнолюдські норми, точніше, коли внутрішні мотиви не відповідають зовнішнім вимогам. Таким чином, внутрішній конфлікт особистості може бути подоланий лише тоді, коли воля людини керується совістю. Остання визначає духовні закони і може не активізуватися, коли особистість ще не має чітко сформованої ієрархії цінностей (Булах, 2003). Таким чином, ця особистісна цінність регулює процес осмислення змісту та умов тих обставин, які змушують людину робити вибір. Завдяки таким конструктам совісті як розпізнавання добра чи зла, почуття обов'язку, моральна рефлексія вчинків, самоконтроль та самоусвідомлення поведінки актуалізується особистісний ресурс людини для виокремлення належного (морального) чи неналежного (аморального) в конкретній ситуації. Отже, щоб допомогти людині зробити правильний вибір та скерувати її моральну поведінку, совість виступає внутрішнім «моральним суддею» і може викликати або почуття провини за аморальний вчинок, або почуття гордості за моральний вчинок. Совість, як моральна якість особистості, дозволяє проектувати позитивні чи негативні наслідки та покладатися на власне усвідомлення ситуації.

Вищезазначені моральні цінності людини становлять окремі складові її цінної ієрархії та скеровують її моральну поведінку. Спонукають її до усвідомлення та оцінки своїх дій у певних життєвих ситуаціях, пов'язаних з моральним вибором, реалізуючи таким чином *етап усвідомлення ситуації морального вибору*.

Наступний етап – *аналіз моральних цінностей* особистості юнацького віку – детермінують такі моральні цінності як емпатія та доброчесність. Емпатія є моральною якістю особистості, яка має на меті розуміння емоційного стану іншої людини, її почуттів та переживань, а також прагнення до дієвої допомоги іншим людям. Оскільки емпатія має сприяти благополуччю іншої людини, то вчені презентують її як альтруїстичний мотив моральної поведінки людини. Вишнівська, покладаючись на позиції зарубіжних вчених, зазначала, що емпатія є джерелом гармонії між людиною та її оточенням, а основою її психологічного здоров'я є ідеал безкорисливого ставлення до оточуючих. Таким чином, емпатія як моральна цінність особистості скерує її діяльність так, щоб вона могла осмислити власну ієрархію цінностей та обрати найбільш відповідні цінності для здійснення морального вибору. Адже обрані нею цінності матимуть вплив на інших людей, які теж є учасниками моральної ситуації. Саме завдяки емпатії, людина здійснює аналіз моральних цінностей і здатна розуміти стан іншої людини та її цінності (Вишнівська, 2013).

Моральний закон виступає для людини орієнтиром на добро та визначає її моральну свідомість. Доброчесність як складова моральної свідомості спрямовує поведінку людини. Ця чеснота скерує особистість до здійснення нею добра. У своїх працях Павлик порівнювала доброчесних та порочних людей та описувала, як вони поведуть себе в різних життєвих ситуаціях. На основі цього, вона визначила, що певний тип характеру особистості, з такою рисою як доброчесність, визначає психологічні механізми керування своїми вчинками (Павлик, 2015). Дослідниця Кравчук підкреслювала, що доброчесність є умовою становлення моральності та спонукає людину дотримуватися етичних норм, визначених у конкретному суспільстві. Вчена означувала доброчесність як цінність, що мотивує людину аналізувати власні дії та здійснювати правильні вчинки з позиції моралі, дозволяє їй бути справедливою у ставленні до оточуючих (Кравчук, 2021). Глущенко ототожнювала доброчесність із морально-етичним фундаментом, який ґрунтується на моральній рефлексії взаємин та ціннісному ставленні однієї людини до інших людей і суспільства. Все це призводить особистість до аналізу власних моральних цінностей й побудови, на їх основі, певного способу життя (Глущенко, 2016).

Отже, можна стверджувати, що доброчесність відіграє ключову роль у здійсненні людиною аналізу моральних цінностей. Доброчесність, як детермінанта вибору, дозволяє

людині бути розсудливою та проаналізувати власні моральні якості, враховуючи обставини моральної ситуації та зважаючи на цінності іншої людини.

Етап боротьби мотивів в юнацькому віці актуалізується за допомогою таких моральних цінностей особистості як моральний обов'язок та любов. Обов'язок, на думку Зим'янського, який спрямовує людину творити добро, є найважливішим моральним мотивом. Зазначений мотив вчений означив як добровільне емоційне ставлення особистості до дотримання моральних норм. Він підкреслював, що в такому мотиві відсутній примусовий характер. Обов'язок і гуманізм Зим'янський визначав як усвідомлене прийняття морального закону та водночас як прагнення творити добро. Він зауважив, що ці мотиви взаємодіють та підтримують один одного. Таким чином, дотримання моральних норм лежить в основі етапу боротьби мотивів, коли людина зважає всі «за» та «проти», щоб пізніше прийняти рішення. Моральний обов'язок є спонукальним мотивом особистості в момент реалізації нею третього етапу морального вибору, щоб забезпечити дотримання нею норм моралі, на відміну від почуття любові (Зим'янського, 2015).

Любов, як важливу детермінанту морального вибору особистості, утверджувала у своїх роботах Павлик. На думку вченої, любов – це інтегральне виявлення морально-етичної якості особистості, яка є основним мотивом її глибокої прихильності, що супроводжується низкою сильних емоційних станів. Дослідниця підкреслювала, що любов є найвищою духовною чеснотою, вона забезпечує духовний зв'язок однієї людини з іншою і реалізується в процесі її морального вибору. Виходить, що мотивом вибору особистості є любов до людей та оточуючого світу і виявляється як прагнення допомогти тим, кого любиш (Павлик, 2015). Отже, завдяки любові, у людини формується почуття цінності кожної особистості. З одного боку, моральний обов'язок спонукає людину дотримуватися загальнолюдських законів, а, з іншого боку, любов виявляється у прагненні задовільнити власні мотиви та мотиви іншого. Тому, як результат, виникає протиріччя і розпочинається етап боротьби мотивів.

Визначальною цінністю морального вибору особистості є відповідальність. Саме завдяки достатньому рівню сформованості відповідальності розпочинається наступний етап морального вибору – *етап прийняття рішення*. Наукові праці Савчина присвячені дослідженню питань свободи та відповідальності особистості. Вчений підкреслював нерозривність зв'язку між цими двома поняттями. Він зауважив, що відповідальність особистості безпосередньо пов'язана зі свободою вибору та прийняттям рішень, а також з вибором цілей та способів їх досягнення. Відповідальність, на його думку, актуалізує вибір людини між зовнішніми та внутрішніми можливостями поведінки в певній ситуації. Савчин зазначав, що свобода людини постає для відповідальності мотивом та засобом реалізації діяльності. Тож, свобода та відповідальність онтологічно обумовлюють одна одну. Це означає, що відповідальність реалізується через свободу і навпаки. Психолог наголошував, чим більше свободи хоче реалізувати особистість у своїх вчинках, тим більшу відповідальність повинна на себе покласти (Савчин, 2010).

На думку Беха, відповідальність людини окреслює її причетність до соціального та природного світу. Ця причетність особистості є результатом оцінки її власних переконань, моральних принципів, самоусвідомлення. Внутрішній світ особистості, як зауважив вчений, постійно відкритий для соціальних потреб, людських цінностей та пріоритетів (Бех, 2005). Отже, почуття відповідальності, як моральна цінність особистості, має місце серед рушійних сил етапу прийняття рішення, оскільки це почуття викликає у людини потребу звітуватися у своїх діях і покладати на себе провину за можливі наслідки власних дій. Відповідальність дозволяє людині відчувати впевненість у своїй моральній правоті, бути вірним собі та, досягнувши зміст власних почуттів, прийняти моральне рішення.

П'ятий етап – *власне моральний вибір* – внутрішня свобода особистості або свобода вибору. Чернобровкіна визначила внутрішню свободу особистості як смислове

переживання, що акумулює в собі досвід відносин людини зі світом, взаємин з іншими людьми та самоставлення, набутий упродовж життя. За результатами її наукових досліджень, свобода має індивідуально-психологічні кореляти, такі як механізми психологічного захисту, когнітивно – смислові особливості ставлення до життя, самосвідомість особистості, її автономність, суверенність, життєстійкість та наявність самоактуалізації. Крім того, вчена підкреслювала, що внутрішня свобода залежить від гендеру та віку особистості (Чернобровкіна, 2012).

Дослідниця Журба стверджувала, що метою свободи людини є здійснення морального вибору, а також самостійне досягнення цілей та творча реалізація. Крім того вчена визначила різні форми свободи: соціальна (регулюється нормами і правами суспільства); особистісна (вибір мети, життєвих цінностей, прийняття рішень та самостійний і усвідомлений моральний вибір); духовна (набуття позитивних якостей, становлення продуктивних умінь і навичок). У юнацькому віці важливо, щоб свобода розширювала можливості особистості, актуалізувала відповідальність за прийняті рішення і виступала джерелом боротьби за власну автономію (Журба, 2018).

На основі вищезазначеного зробимо узагальнення. Свобода є умовою самодостатності людини, її духовним стрижнем. Завдяки їй, особистість може обрати з-поміж двох протиріч, те, яке забезпечить найправильніше і логічне з моральнісного боку, завершення процесу вибору. Свобода забезпечує саму можливість людини обирати, зберігаючи при цьому автономність людини і реалізує таким чином моральний вибір особистості в юнацькому віці.

Останній етап морального вибору – *моральна саморегуляція поведінки*, яка детермінується почуттям справедливості особистості. Ключок розглядала справедливість як складову моральної свідомості особистості; як якість, що в процесі зростання людини, її соціалізації обумовлює об'єктивний вимір ставлення до світу. Знання про справедливість у людини виникають зі здобуттям життєвого досвіду. Це почуття формується в особистості в результаті осмислення буття та завдяки закарбуванню в пам'яті загальнолюдських норм і правил, які з часом відображаються в уявленнях про справедливість. Тож вона має вагоме значення для моральної регуляції людських взаємин. Справедливість як моральна цінність впливає на оптимізацію виховного та навчального процесу зростаючого покоління. Таким чином, справедливість як моральна цінність врегульовує моральні дії, вчинки та поведінку людини (Ключок, 2019). Журба висловлювала думку про справедливість як характеристику усвідомленого вибору особистістю юнацького віку, її належної поведінки у взаємодії з оточуючими. Така поведінка має забезпечувати гідність у ставленні до людей, свободу, визнання прав інших, відповідальне виконання обов'язків, які б мали узгоджуватися з власними можливостями, бажаннями та принципами (Журба, 2018).

Таким чином, можна стверджувати, що особливе місце серед вище зазначених моральних цінностей особистості юнацького віку посідає справедливість. Вона супроводжується осмисленням власного вибору на засадах рівності, узгодженості власних інтересів та інтересів інших людей. Здійснений людиною належний моральний вибір визначає ступінь її моральності та реалізацію вибору на засадах морального вчинку чи поведінки загалом. У такому випадку в юності особистість набуває морального досвіду щодо вирішення складних (кризових, психогенних, проблемних) ситуацій в її життєвому просторі.

Отже, парадигма нашого наукового психологічного дослідження етапів морального вибору особистості юнацького віку полягає в тому, що моральний вибір особистості цього віку структурований та має шість етапів, пов'язаних з осмисленням складної ситуації, саморефлексією моральних цінностей, виникненням боротьби мотивів, що спонукає до прийняття рішення та здійснення морального вибору, який відтворюється завдяки моральній саморегуляції поведінки.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Здійснивши аналіз наукових доробків вчених, ми дійшли висновку, що моральні цінності особистості визначають її моральну свідомість. Зміст останньої розкривається у вище зазначених морально-духовних цінностях, які є детермінантами морального вибору особистості юнацького віку. Цілісність та чіткість системи цінностей людини впливає на прийняття нею рішення і ставлення до самої себе, оточуючих і світу, структуруючи її моральну поведінку. Подальші перспективи вбачаємо в емпіричному дослідженні специфіки здійснення морального вибору особистістю в юнацькому віці.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Бех, І. Д. (2005). Ціннісно-орієнтовані методологічні конструкти у сучасному виховному процесі. *Педагогічні шляхи реалізації загальноєвропейських цінностей у системі освіти України*, 21-26.
- Богач, О. В. (2017). Особливості та чинники активності суб'єкта в ситуаціях морального вибору. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*, 22, 1, 108-117.
- Боришевський, М. Й. (2003). Ціннісні орієнтації в особистісному становленні сучасної молоді. *Проблеми загальної та педагогічної психології*, V, 5, 34-42.
- Булах, І. С. (2003). *Психологія особистісного зростання підлітка*. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.
- Вишнівська, Н. В. (2013). Емпатія як складова вихованості милосердя молодших школярів шкіл-інтернатів: зміст та рівні сформованості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 17(1).
- Глущенко, С. (2016). Новели судової реформи: поняття професійної етики та доброчесності в контексті кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*, 6.
- Журба, К. О. (2018). *Смисложиттєві цінності школярів основної і старшої школи: теоретико-методичний аспект*. Дніпро.
- Зимянський, А. Р. (2015). *Психологічні умови розвитку моральної самосвідомості підлітків* (Дис. канд. психол. наук). Дрогобич.
- Клочек, Л. В. (2019). *Психологія соціальної справедливості у педагогічній взаємодії*. (Дис. д-ра психол. наук). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.
- Кравчук В. М. (2021). *Доброчесність як деонтологічна норма поведінки*. Міжнародна науково-практична конференція. Київ.
- Лохвицька, Л. В. (2018). Аргументація принципу ціннісно-регуляторної інтеракції у концептуальній моделі морального виховання дошкільників. *Психологія і особистість*, 1(13), 128-138. Взято з <http://doi.org/10.5281/zenodo.1169793>.
- Максименко, С. Д. (2003). Особистість: проблема структури (генетичний аспект). *Актуальні проблеми сучасної української психології*.
- Маноха, І. П. (1995). *Вчинковий смисл психологічних феноменів: феномени мотиваційні*. Київ.
- Павелків Р. В. (2018). Рефлексія як психологічний механізм моральної саморегуляції поведінки особистості. *Психологія: реальність і перспективи*, 11, 5-10.
- Павлик, Н. В. (2015). *Психологія гармонізації характеру в юнацькому віці*. Київ: Логос.
- Савчин, М. В. (2010). *Духовний потенціал людини*. Івано-Франківськ: Місток НВ.
- Сокол, Л. М. (2006). Моральний вибір як умова становлення самосвідомості особистості підлітка. (Дис. канд. психол. наук). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.
- Чernобровкіна, В. А. (2012). *Психологія особистісної свободи*. Луганськ: Державний заклад «Луганський національний університет імені Т. Шевченка».

REFERENCES

- Bekh, I. D. (2005). Tsinnisno-oriientovani metodolohichni konstrukty u suchasnomu vykhovnomu protsesi [Value-oriented methodological constructs in the modern educational process]. *Pedahohichny shliakhy realizatsii zahalnoievropeiskyykh tsinnostei u systemi osvity Ukrainy*, 21-26. [in Ukrainian].
- Bohach, O. V. (2017). Osoblyvosti ta chynnyky aktyvnosti subiekta v sytuatsiiakh moralnoho vyboru [Features and factors of the subject's activity in situations of moral choice]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Psykholohiia*, 22, 1, 108-117. [in Ukrainian].
- Boryshevsky, M. Y. (2003). Tsinnisni orientatsii v osobystisnomu stanovlenni suchasnoi molodi [Value orientations in the personal development of modern youth]. *Problemi zagalnoi ta pedagogichnoi psykholohii*, V, 5, 34-42. [in Ukrainian].
- Bulakh, I. S. (2003). *Psykholohiia osobystisnogo zrostannya pidlitka [Psychology of personal growth of a teenager]*. Kyiv: NPU imeni M. P. Dragomanova. [in Ukrainian].
- Vyshnivska, N. V. (2013). Empatiia yak skladova vykhovanosti myloserdia molodshykh shkoliariv shkil-internativ: zmist ta rivni sformovanosti [Empathy as a component of the education of mercy of younger students of boarding schools: content and levels of formation]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*, 17(1). [in Ukrainian].
- Hlushchenko, S. (2016). Novely sudovoi reformy: poniattia profesiinoi etyky ta dobrochesnosti v konteksti kvalifikatsiinoho otsiniuvannia suddi (kandydata na posadu suddi) [Novels of judicial reform: concepts of professional ethics and integrity in the context of qualification evaluation of a judge (candidate for the position of judge)]. *Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva*, 6. [in Ukrainian].
- Zhurba, K. O. (2018). *Smyslozhyttievi tsinnosti shkoliariv osnovnoi i starshoi shkoly: teoretyko-metodychnyi aspekt [Meaningful values of elementary and high school students: theoretical and methodological aspect]*. Dnipro. [in Ukrainian].
- Zymianskyi, A. R. (2015). *Psykholohichni umovy rozvytku moralnoi samosvidomosti pidlitkiv [Psychological conditions for the development of moral self-awareness of teenagers]*. (Dys. kand. psykhol. nauk). Drohobych. [in Ukrainian].
- Klochek, L. V. (2019). *Psykholohiia sotsialnoi spravedlyvosti u pedagogichnyi vzaemodii. [Psychology of social justice in pedagogical interaction]*. (Dys d-ra psykhol. nauk). Natsionalny pedagogichny universytet imeni M. P. Dragomanova, Kyiv. [in Ukrainian].
- Kravchuk, V. M. (2021). *Dobrochesnist yak deontolohichna norma povedinky [Virtue as a deontological norm of behavior]*. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia. Kyiv. [in Ukrainian].
- Lokhvytska, L. V. (2018). Arhumentatsiia pryntsyphu tsinnisno-rehuliatsiinoi interaktsii u kontseptualnii modeli moralnoho vykhovannia doshkilnykiv [Argumentation of the principle of value-regulatory interaction in the conceptual model of moral education of preschoolers]. *Psykholohiia i osobystist*, 1(13), 128-138. Vzyato z <http://doi.org/10.5281/zenodo.1169793> [in Ukrainian].
- Maksymenko, S. D. (2003). Osobystist: problema struktury (genetichny aspekt) [Personality: a problem of structure (genetic aspect)]. *Aktualni problemi suchasnoi ukrainskoi psykholohii*. [in Ukrainian].
- Manokha, I. P. (1995). *Vchynkovy smysl psykholohichnykh fenomeniv: fenomeny motyvatsiyni [The actual meaning of psychological phenomena: motivational phenomena]*. Kyiv. [in Ukrainian].

- Pavelkiv, R. V. (2018). Refleksiiia yak psykhologichnyi mekhanizm moralnoi samorehuliacii povedinky osobystosti [Reflection as a psychological mechanism of moral self-regulation of personal behavior]. *Psykhologhiia: realnist i perspektyvy*, 11, 5-10. [in Ukrainian].
- Pavlyk, N. V. (2015). *Psykhologiya garmonizatsii kharakteru v yunatskomu vitsi [The psychology of character harmonization in adolescence]*. Kyiv: Logos. [in Ukrainian].
- Savchyn, M. V. (2010). *Dukhovniy potentsial lyudyni [The spiritual potential of a person]*. Ivano-Frankivsk: Mistok NV. [in Ukrainian].
- Sokol, L. M. (2006). *Moralnyi vybir yak umova stanovlennia samosvidomosti osobystosti pidlitka [Moral choice as a condition for the formation of adolescent self-consciousness]*. (Dys. kand. psykol. nauk). Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova, Kyiv. [in Ukrainian].
- Chernobrovkina, V. A. (2012). *Psykhologiya osobystisnoi svobody [Psychology of personal freedom]*. Lugansk: Derzhavny zaklad "Lugansky natsionalny universytet imeni T. Shevchenka". [in Ukrainian].

STAGE-RELATED PARADIGM OF PERSONALITY'S MORAL CHOICE IN YOUTHFUL AGE

Irina Bulakh

Doctor of psychological sciences, professor,
Dean of the Faculty of Psychology
Ukrainian State Dragomanov University
<https://orcid.org/0000-0003-0314-8070>

Tetiana Nekiz

Postgraduate Student at the Department of Psychology
Ukrainian State Dragomanov University
<https://orcid.org/0000-0002-4288-0320>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i20.328>

Abstract. *The article reflects the specifics and stages of making a moral choice by a young person. The scientific works of foreign and domestic scientists who researched the development the moral consciousness of the individual, the formation of morality as a personal formation, the motivation of the choice and the influence of moral values on it were analyzed. Psychological determinants are defined as value formations of an individual that actualize his moral choice. Moral values causally determine the implementation of each stage of choice. In the process of "step-by-step ascent", the adolescent personality goes through the stage of awareness of the situation of moral choice, the analysis of moral values, the emergence of a struggle of motives, which prompts the decision-making and implementation of a moral choice, which is reproduced thanks to moral self-regulation of activity.*

It is emphasized that youth is sensitive for mastering the stages of moral choice under the influence of psychological determinants corresponding to each of them. In the course of the theoretical analysis, a model of the stages of making a moral choice of an individual of juvenile age was built. A substantiated paradigm of the process to step-by-step implementation of moral choice by a young person. The outlined stages will allow a more in-depth study of the specifics the moral choice young people.

Keywords: *youth personality, moral choice, stages of moral choice, moral values, psychological determinants of moral choice, moral motivation.*

Стаття надійшла до редакції 12.04.2023